

**Васильченко Олена,
кандидат юридичних наук
керівник проектів ПрАТ «KINTO»
Україна
Orcid 0009-0001-2226-8062**

УДК 347.471

DOI: 10.69724/2786-8834-2024-2-2-170-183

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

Васильченко Олена. Деякі особливості цивільно-правового статусу недержавних пенсійних фондів

Анотація

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) є новим суб'єктом цивільно-правових відносин в Україні. Вони почали створюватися з 2004 р. після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», який детально врегулював порядок їх створення і діяльності. У статті здійснено аналіз загальних норм Цивільного кодексу України, які регулюють непідприємницькі товариства, до яких віднесені НПФ, та спеціальних норм Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», з точки зору вимог до засновників і учасників, спеціальної правоздатності фонду, особливостей виникнення статусу учасника фонду, порядку виникнення цивільної дієздатності НПФ. Окрему увагу приділено особливому характеру майнових відносин між фондом та його учасниками з урахуванням суспільного значення НПФ, яке полягає в накопиченні та інвестуванні пенсійних внесків з метою забезпечення пенсійних виплат у майбутньому.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, непідприємницьке товариство, неприбуткова організація, засновник, учасник, вкладник.

Постановка проблеми

Демографічні процеси у світі, пов'язані зі збільшенням тривалості життя, та інфляційні фактори мають наслідком недостатність коштів солідарної (розподільчої) пенсійної системи для збереження населенням звичного рівня життя після виходу на пенсію. Підвищення пенсійного віку, яке ми спостерігаємо в різних країнах, незважаючи на супротив суспільства, лише частково полегшує ситуацію. Тому уряди різних країн закликають населення не сподіватися на державну підтримку в поважному віці, а водночас створюють механізми для забезпечення громадянам додаткових джерел доходу після виходу на пенсію. Одним із таких механізмів є накопичення коштів у недержавних пенсійних фондах (надалі – НПФ).

НПФ почали створюватися в нашій країні після 1 січня 2004 р. на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р., який є спеціальним законодавчим актом. Вони є важливим суб'єктом суспільних відносин з урахуванням їх соціального та фінансово-економічного значення. Тому законодавчі засади створення та діяльності НПФ як суб'єктів цивільно-правових відносин, у тому числі з точки зору захисту інтересів учасників, потребують окремого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Цивільно-правовий статус НПФ не був предметом окремих цивілістичних досліджень, окрім дисертації Ю. Вітки на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у 2008 р.¹ Водночас окремі аспекти правового статусу НПФ розглядали деякі науковці (наприклад, В. В. Кочін, І. В. Спасибо-Фатєєва) під час аналізу різних видів неспідиприємницьких товариств.

Формулювання мети статті

НПФ є новим суб'єктом цивільно-правових відносин в Україні, і в Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) взагалі не згадуються. Метою статті є аналіз загальних норм ЦКУ, що регулюють неспідиприємницькі товариства, до яких згідно зі спеціальним законом віднесені недержавні пенсійні фонди, та спеціальних норм Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», з точки зору вимог до засновників і учасників, порядку виникнення цивільної дієздатності НПФ, особливого характеру майнових відносин між фондом та його учасниками з урахуванням суспільного значення НПФ, яке полягає в накопиченні та інвестуванні пенсійних внесків з метою забезпечення пенсійних виплат у майбутньому.

Викладення основного матеріалу

Недержавні пенсійні фонди є відносно новим суб'єктом права в системі юридичних осіб України. Створення й функціонування НПФ було передбачено пенсійною реформою, правові засади якої були закріплені в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р.² Цей Закон передбачив, що система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів: перший та другий рівні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а другий та третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення (ст. 2), до суб'єктів якої належать, зокрема, недержавні пенсійні фонди (ст. 3). Третій рівень визначається як система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання

¹ Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів, 2008. 22 с. URL: https://docs.google.com/document/d/1Di9IM8HQ_tJSyzxR-CdhSre0f7eyG4ZRv41iH3WVUw/edit.

² Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

мання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Базовим законом для діяльності НПФ став Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. (далі – Закон про НПЗ)³. Варто зазначити, що чинне до того часу податкове законодавство містило низку можливостей щодо ефективного використання юридичними особами прибутку для додаткового пенсійного забезпечення своїх працівників, і користуючись цим, деякі юридичні особи створювали квазі-недержавні пенсійні фонди в різних більш-менш придатних для цього організаційно-правових формах. Однак у нинішньому вигляді НПФ почали створюватися після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», тобто з 1 січня 2004 р., а раніше створені суб'єкти, які займалися недержавним пенсійним забезпеченням або в назвах яких використовувалися слова «пенсійний фонд», мали бути реорганізовані та їх діяльність приведена у відповідність до нового Закону про НПЗ, або ліквідовані (Прикінцеві положення Закону про НПЗ).

Оскільки недержавні пенсійні фонди були мало відомі для українських законотворців, але у світі вони вже мали понад 100-річну історію діяльності, у процес розробки Закону про НПЗ були залучені іноземні експерти та використаний іноземний досвід.

Звернімося до того, як визначають недержавні (приватні) пенсійні фонди в іноземній літературі.

Так, Wikipedia розглядає пенсійний фонд як будь-яку програму, фонд або схему, яка забезпечує дохід після виходу на пенсію.⁴

А, приміром Investopedia (Словник фінансових термінів), яка спирається головним чином на законодавство США, визначає пенсійний план як програму для працівників, яка зобов'язує роботодавців робити регулярні внески для фінансування виплат цим працівникам після їх виходу на пенсію. Водночас пенсійний фонд визначається як різновид пенсійного плану.⁵

У світі існують різні моделі функціонування пенсійних фондів (пенсійних планів), у тому числі з урахуванням існуючих у цих країнах правових систем, і це не завжди юридична особа. Загалом можна визначити два основні підходи до визначення пенсійного фонду: 1) сукупність (пул) активів, сформованих за рахунок грошових внесків від працівників, їх роботодавців тощо, з метою їх інвестування, та прибуток від інвестування; 2) юридична особа, що акумулює пенсійні внески та забезпечує їх інвестування. В обох випадках ключовим є те, що відбувається не лише збирання (акумулювання) пенсійних внесків, але й їх інвестування, зазвичай на ринках капіталу, для збереження вартості та примноження з метою

³ Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Pension_fund.

⁵ <https://www.investopedia.com/terms/p/pensionplan.asp#toc-pension-funds>.

здійснення (забезпечення здійснення) виплат у майбутньому після досягнення учасниками пенсійного віку.

Таким чином, пенсійні фонди в світі виконують важливу соціальну роль, забезпечуючи населення додатковим джерелом доходу в поважному віці, а також фінансово-економічну роль, виступаючи потужними інституційними інвесторами, які забезпечують економіку «довгими» грошима. З огляду на це в спеціальній літературі можна знайти різні дефініції НПФ, які відображають не лише їх правову сутність, але й економічну та соціальну природу.⁶

З урахуванням української системи права було обрано модель, яка передбачала існування НПФ саме як юридичної особи. Хоча ж на фінансовому ринку України вже був досвід існування пайових інвестиційних фондів на підставі Закону «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 5 березня 2001 р.⁷ Цей Закон, на відміну від урегульованих ним же корпоративних інвестиційних фондів, які створювалися як акціонерні товариства, визначав пайові інвестиційні фонди як активи, що належать інвесторам на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються окремо від результатів її господарської діяльності (ст. 22), тобто не як юридичну особу. Однак з урахуванням українських законодавчо-правових традицій і складної системи договірних відносин НПФ, яка передбачає обслуговування різних елементів діяльності НПФ компанією з управління активами, адміністратором і банком-зберігачем, такий «юридичноособовий» статус НПФ вважається виправданим. Варто зазначити, що деякі аспекти діяльності НПФ та правові конструкції, які широко використовуються в інших країнах та правових системах, викликали певні труднощі й непорозуміння під час їх практичного застосування в Україні.

Закон про НПЗ визначає недержавний пенсійний фонд як юридичну особу, створену відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та здійснює діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку (ст. 1).

Зафіксований у Законі про НПЗ статус НПФ як неприбуткової організації має важливе значення з точки зору податкового законодавства, оскільки неприбутковій організації – це ті, які не є платниками податку на прибуток підприємств (п.п. 14.1.121 ПКУ), а ст. 133 ПКУ прямо відносить пенсійні фонди до переліку таких організацій.⁸

⁶ Корнєєв В. В. Недержавні пенсійні фонди як важлива складова системи недержавного пенсійного забезпечення: їх сутність та функції. *Ефективна економіка*. № 8. 2011. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2077>.

⁷ Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України від 05.03.2001 р. № 2299-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14#Text>.

⁸ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n12538>.

Згідно з передбаченим у ст. 81 ЦКУ⁹ поділом юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права залежно від порядку їх створення, НПФ відносяться до юридичних осіб приватного права, оскільки створюються на підставі установчих документів. Хоча чинне та перспективне законодавство України й передбачає можливість запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (другого рівня пенсійної системи) зі створенням Накопичувального пенсійного фонду, однак цей фонд вочевидь буде юридичною особою публічного права. Натомість предметом даного цивільно-правового дослідження є недержавний пенсійний фонд саме як суб'єкт приватного права з урахуванням специфічних рис, які відрізняють його від інших несприємницьких товариств.

Для з'ясування особливостей цивільно-правового статусу НПФ важливо зупинитися на тому, хто може бути засновником фонду і хто вважається його учасником. Адже саме термінами «засновник» і «учасник» оперує ЦКУ, регулюючи юридичних осіб приватного права.

За видами пенсійні фонди можуть утворюватися як відкриті фонди, корпоративні або професійні (ч. 4 ст. 6 Закону про НПЗ), при цьому вид фонду обов'язково зазначається в його статуті та найменуванні. Переважна більшість зареєстрованих в Україні фондів є відкритими. Саме в залежності від виду пенсійного фонду Закон про НПЗ визначає обмеження щодо його учасників та/або засновників.

Так, **засновником** відкритого НПФ може бути будь-яка одна чи декілька юридичних осіб з урахуванням обмежень, установлених для бюджетних установ, засновником корпоративного фонду – одна чи декілька юридичних осіб-роботодавців, а засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (їх об'єднання), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять).

Ст. 1 Закону про НПЗ визначає, що **учасником** НПФ може бути виключно фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду та яка має право на отримання пенсійних виплат або отримує такі виплати з пенсійного фонду згідно з цим Законом. Відповідно, учасниками відкритого фонду можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від місця та характеру їх роботи, учасниками корпоративного фонду – працівники юридичної особи – засновника фонду. Учасниками професійного фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду, а також фізичні особи, які є працівниками організації роботодавців, їх об'єднань, членами або працівниками професійних спілок, їх об'єднань, які створили такий фонд.

⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Порівнявши перелік осіб, які за спеціальним законом можуть бути учасниками та засновниками НПФ, можна зробити висновок, що засновники не можуть бути учасниками НПФ, крім єдиного випадку з професійним пенсійним фондом, але це не є поширеною практикою.

Згідно зі ст. 85 ЦКУ непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Тобто на відміну від більшості непідприємницьких товариств, у яких засновники є їх учасниками, в НПФ поєднання статусу засновника та учасника можливе тільки щодо фізичних осіб, які пов'язані за родом професійної діяльності та виступили засновниками професійного фонду. Водночас, згідно зі спеціальною нормою Закону про НПЗ, пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновника (зборів засновників) та не мають на меті одержання прибутку саме на користь засновника (ст. 6). Однак з урахуванням мети функціонування НПФ – накопичення пенсійних внесків вкладників, їх інвестування з метою збереження вартості від інфляції та примноження для забезпечення виплати пенсій в майбутньому – інвестиційний прибуток (збиток), отриманий від інвестування, підлягає розподілу між учасниками, що відбивається в щоденних змінах сум коштів, які обліковуються на індивідуальних пенсійних рахунках (ІПР) учасників.

Якщо говорити про користь від членства (участі) в непідприємницьких товариствах, то фахівці вказують на її характер, відмінний від тієї, що має місце від участі у підприємницькому товаристві. Так, І. В. Спасибо-Фатеева зазначає, що учасники непідприємницьких товариств також отримують вигоду від їхньої діяльності, але у вигляді не дивідендів або відсотків, а інших благ, наданих їм саме як учасникам товариства.¹⁰ Однак у випадку з НПФ прибуток (збиток), одержаний від інвестування активів фонду, розподіляється саме між його учасниками, і саме з метою отримання цього прибутку фізичні особи стають учасниками НПФ. Таким чином, узагальнена теза деяких науковців про те, що «метою непідприємницького товариства є задоволення немайнових інтересів його членів»¹¹ не поширюється на недержавні пенсійні фонди.

Цивільний кодекс передбачає, що особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом (ст. 85) і не містить будь-якої їх класифікації. Натомість виділення окремих груп непідприємницьких товариств можна знайти в наукових дослідженнях. Наприклад, В. В. Кочін зазначає, що система непідприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права складається з: а) приватнокорисних товариств (асоціації; об'єднання співвласників; фонди; непідприємницькі кооперативи); б) суспільнокорисних товариств (громадські

¹⁰ Спасибо-Фатеева І. В. Організаційно-правові форми юридичних осіб. Цивільний кодекс України : Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. С. 505–513. С. 508.

¹¹ Кузик В. Особливості інституту членства у непідприємницьких товариствах. Актуальні проблеми правознавства, no. 3, Feb. 2023, с. 111. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1443>.

організації; саморегульвні організації; громадські формування). При цьому приватнокорисними неспідприємницькими товариствами є юридичні особи, створені з метою задоволення особистих (немайнових чи майнових) інтересів виключно засновників.¹² Однак НПФ не вписуються в цю класифікацію. По-перше, вони як фонди віднесені автором до приватнокорисних неспідприємницьких товариств, але за характером своєї діяльності, на нашу думку, є скоріше суспільно корисними. По-друге, теза автора про те, що приватнокорисні неспідприємницькі товариствами створюються з метою задоволення особистих (немайнових чи майнових) інтересів виключно засновників, також не відповідає нормам спеціального законодавства про НПФ, оскільки їх безпосереднє призначення – додаткове пенсійне забезпечення працівників засновників або членів їх професійних об'єднань, якщо мова йде про корпоративні або професійні пенсійні фонди, чи взагалі пенсійне забезпечення широкого (невизначеного) кола осіб у випадку відкритих пенсійних фондів.

Мета товариства у чинному ЦКУ є підставою для їх розмежування на підприємницькі та неспідприємницькі (ст. 84, 85). Як зазначалося вище, Цивільний кодекс не містить класифікації неспідприємницьких товариств, зазначаючи відсутність мети одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками в якості загальної вимоги для них (ст. 85). При цьому на думку фахівців, одним із критеріїв класифікації неспідприємницьких юридичних осіб також є мета, задля якої вони створюються, яка визначає їх спеціальну правоздатність. На те, що сучасна наука не відкидає такий критерій класифікації неспідприємницьких товариств вказує І. В. Спасибо-Фатеева, наголошуючи, що саме спеціальна правоздатність цих юридичних осіб і зумовлює значимість цього критерію.¹³

Закон про НПЗ передбачає особливості набуття статусу учасника НПФ. Як вже зазначалося, учасником фонду є фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески та яка має право на отримання пенсійних виплат або вже отримує такі виплати з пенсійного фонду. А сплачувати внески до НПФ на користь учасника може лише вкладник. Закон про НПЗ визначає **вкладника** як особу, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Вкладником фонду з урахуванням встановлених законом обмежень може бути роботодавець учасника, професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів, сам учасник чи інші фізичні особи, коло яких визначено законом (подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід і баба учасника фонду, діти подружжя учасника фонду, у тому числі усиновлені ним (нею) діти, батьки подружжя учасника фонду) (ст. 7). Обмеження в Законі про НПЗ кола фізичних осіб, на користь яких інша фізична особа може сплачувати пенсійні вне-

¹² Кочин В. В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права. Київ, 2013. С. 165. 200 с. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/228>.

¹³ Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : Право, 2013. 223 с.

ски, пов'язано з наявністю податкових пільг, а саме з правом на зменшення вкладником оподаткованого доходу за наслідками звітного податкового року у сумі витрат, понесених на сплату пенсійних внесків на користь зазначених в Законі осіб. Така пільга реалізується через механізм податкової знижки за наслідками річного декларування доходів і передбачає повернення вкладнику частини сплаченого податку на доходи фізичних осіб (ст. 166 ПКУ). Таке обмеження кола осіб не дозволяє використовувати НПФ як механізм зменшення податкових зобов'язань фізичної особи, якщо мова йде не про майбутнє пенсійне забезпечення близьких осіб.

Для набуття статусу учасника НПФ необхідною умовою є укладання вкладником, який планує робити пенсійні внески на користь такого учасника, пенсійного контракту з обраним фондом. Найпоширеніша практика полягає в укладанні пенсійного контракту між НПФ і юридичною особою як вкладником на користь своїх працівників. Але вигодонабувачем за таким пенсійним контрактом є виключно учасник, тобто працівник. Закон також не виключає того, що учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду (ст. 7). Якщо учасник не є вкладником, то такий учасник не є стороною пенсійного контракту, але підписує його і отримує примірник, виражаючи таким чином свою згоду на набуття статусу учасника.

Варто зазначити, що за останні роки можливості та способи укладання пенсійних контрактів значно розширилися та спростилися. Так, фізична особа, яка бажає сплачувати пенсійні внески на власну користь, тобто бути одночасно вкладником і учасником, може зробити це шляхом приєднання до публічного пенсійного контракту з обраним фондом і підписання його в застосунку «Дія».

За загальним правилом юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (ст. 92 ЦКУ). Однак в пенсійному фонді ця норма має свою специфіку, на чому варто зупинитися. Закон про НПЗ передбачає, що органами управління пенсійного фонду є збори засновників та рада фонду, при цьому створення інших органів управління пенсійного фонду заборонено (ч. 7 ст. 6).

На зборах засновників пенсійного фонду, крім вирішення питання про його заснування або ліквідацію фонду, затверджуються статут і зміни до нього, пенсійні схеми, підсумки роботи фонду, заслуховуються звіти ради, приймаються рішення про переобрання її членів тощо. Оскільки в пенсійному фонді відсутня майнова участь засновників в капіталі, то всі засновники мають рівні права. Збори засновників пенсійного фонду проводяться не рідше, ніж раз на рік і вважаються правомочними, якщо на них присутні більше половини загальної кількості засновників фонду, а порядок прийняття ними рішень визначається статутом.

Рада пенсійного фонду утворюється в кількості не менше 5 осіб з метою забезпечення управління та здійснення контролю за поточною діяльністю фонду (ст. 13). Крім дієздатності ті відсутності судимості за кримінальні правопорушення, кандидат в члени ради повинен відповідати певним кваліфікаційним вимогам (щодо освіти, досвіду роботи тощо) та не бути пов'язаною особою інших членів ради.

Кандидати в члени ради делегуються засновниками, підлягають затвердженню зборами засновників і погодженню в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Рада звітує про діяльність пенсійного фонду перед засновником (зборами засновників) фонду, погоджує зміни до статуту та пенсійних схем запропоновані засновником перед їх затвердженням; затверджує інвестиційну декларацію та зміни до неї; укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами, банком-зберігачем, аудитором пенсійного фонду, заслуховує звіти про їх діяльність та приймає рішення щодо цих звітів; затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню та розглядає аудиторський висновок; здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду; розглядає спірні питання, що виникають між пенсійним фондом та його учасниками та/або вкладниками (ст. 14 Закону про НПЗ).

Як видно з цього переліку повноважень ради, вона не здійснює поточне управління діяльністю НПФ, водночас створення інших органів управління, крім зборів засновників і ради, Закон забороняє, про що говорилося раніше. Але специфіка діяльності пенсійного фонду потребує щоденного виконання певних функцій для забезпечення його мети — акумулювання (збирання) пенсійних внесків вкладників, їх інвестування в різноманітні активи з метою захисту від інфляції та примноження для забезпечення пенсійних виплат учасникам в майбутньому, тобто після досягнення пенсійного віку. Саме для цього Закон про НПЗ передбачає обов'язкове укладання кожним НПФ договорів з окремими юридичними особами — адміністратором пенсійного фонду, компанією з управління активами та банком-зберігачем, які мають відповідні ліцензії. І хоча Закон дозволяє окремі випадки поєднання деяких з цих функцій (наприклад управління активами та адміністрування, або виконання функцій з адміністрування одноосібним засновником корпоративного фонду тощо), однак для предмету даного аналізу це не має значення і в будь-якому разі ці функції не виконуються самим пенсійним фондом. Таким чином, цивільна дієздатність пенсійного фонду здійснюється не тільки через його органи (збори засновників та раду), а головним чином через дії осіб, з якими радою фонду укладені відповідні договори на адміністрування, управління активами та обслуговування банком-зберігачем.

За загальним правилом для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи (ст. 87 ЦКУ). НПФ діє на підставі статуту, який затверджується засновником (зборами засновників) (ст. 9 Закону про НПЗ). Але крім статуту як установчого документу на етапі створення фонду розробляються ще два документи, без яких діяльність НПФ є неможливою. Це інвестиційна декларація та пенсійні схеми. **Інвестиційна декларація** затверджується радою фонду і визначає інвестиційну політику фонду — в ній відображаються основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності

з активами. **Пенсійна схема** (схеми) — це документ, який розробляється та затверджується засновником (зборами засновників) і визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду, а саме порядок та строки сплати пенсійних внесків, порядок та умови здійснення пенсійних виплат, права та обов'язки вкладника та учасника фонду за даною пенсійною схемою. Укладаючи пенсійний контракт, вкладник фонду обирає також пенсійну схему.

Варто зазначити, що з урахуванням суспільно корисного характеру діяльності НПФ Закон передбачає більш складний порядок його утворення. Так, до державної реєстрації фонду як юридичної особи необхідно попередньо погодити його статут в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка є державним регулятором для НПФ. Після державної реєстрації фонду як юридичної особи, яка здійснюється в загальному порядку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку погоджує склад Ради фонду, приймає рішення про включення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ та реєструє пенсійні схеми. Саме з моменту включення фонду до Державного реєстру фінансових установ пенсійний фонд набуває право на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

Крім того, Закон про НПЗ містить додаткові умови початку діяльності недержавних пенсійних фондів (ст. 12). Так, після включення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ рада фонду повинна укласти договори про адміністрування пенсійного фонду, про управління активами пенсійного фонду — з компанією з управління активами та про обслуговування пенсійного фонду із банком — зберігачем. І тільки після виконання цих дій дозволяється укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків. Таким чином, саме з моменту укладення цих договорів виникає повна правосуб'єктність НПФ.

Адміністратор діє від імені пенсійного фонду і в інтересах його учасників. До його основних обов'язків відноситься укладання пенсійних контрактів від імені фонду, ведення персоніфікованого обліку учасників та забезпечення здійснення їм пенсійних виплат. Саме в системі персоніфікованого обліку кожному учаснику відкривається індивідуальний пенсійний рахунок (ІПР), на якому ведеться облік суми належних учаснику пенсійних коштів.

Управління активами здійснює як правило **компанія з управління активами**. Управління активами полягає в інвестуванні пенсійних внесків вкладників та інших доходів, отриманих від інвестування (доходи від продажу активів, відсотки за депозитами, доходи за облігаціями тощо). Закон про НПЗ містить обмеження як щодо складу, так і щодо структури пенсійних активів (ст. 47, 49). Інвестування відбувається як правило на ринках капіталу, із забезпеченням надійності, диверсифікації та ліквідності об'єктів інвестування, але дозволяється інвестування частини активів, наприклад, в об'єкти нерухомості. Приймаючи інвестиційні рішення, компанія з управління активами керується вимогами Закону та інвестиційною декларацією, затвердженою радою фонду, про що вже згадувалося раніше.

Зберігач, яким є банк, що має окрему ліцензію на провадження діяльності із зберігання активів пенсійних фондів, відкриває у себе поточні рахунки фонду. Саме через зберігача здійснюються всі операції з активами.

Така складна побудова структури осіб, які забезпечують дієздатність пенсійного фонду, окрім його органів управління, викликана потребою в підвищених гарантіях та контролі за грошима та іншим майном на всіх етапах — від надходження пенсійних внесків, їх наступного інвестування до здійснення пенсійних виплат. Однак це не виключає нагляду та контролю з боку уповноважених державних органів.

Як зазначалося вище, учасники пенсійного фонду не беруть участі в його заснуванні. Фізичні особи набувають статус учасників пізніше, на підставі пенсійних контрактів, укладених на їх користь вкладниками. І з урахуванням того, що учасники фонду не є його засновниками, вони не беруть участі і в подальшому управлінні фондом, що також відрізняє НПФ від інших видів невідприємницьких товариств. Однак учасникам фонду, які становлять не менш ніж десять відсотків загальної кількості учасників, Закон про НПЗ надає право вимагати скликання позачергових зборів засновників та обов'язкового прийняття рішення з питань, запропонованих ними до розгляду на зборах засновників (ч. 1 ст. 16). Водночас відсутній механізм об'єднання такого волевиявлення учасників і тому це право залишається на папері.

Повертаючись до питання майнових прав учасників, які є ключовими для участі в НПФ, слід зазначити, що згідно зі статтею 7 Закону «пенсійні кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є **власністю** такого учасника та використовуються на цілі, визначені цим Законом». При цьому інформація про суму накопичених пенсійних коштів, належних кожному учаснику фонду, відображається на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду в одиницях пенсійних активів та гривнях виходячи з поточної чистої вартості одиниці пенсійних активів фонду. До того ж, ця сума може змінюватися щоденно, навіть якщо не відбувається надходження нових внесків на користь учасника чи виплат, оскільки чиста вартість активів фонду і відповідно поточна чиста вартість одиниці розраховується кожного робочого дня з урахуванням ринкових цін на фінансові інструменти, результатів торгів на фондових біржах тощо.¹⁴ Фахівцями-цивілістами неодноразово наголошувалося на тому, що насправді учасник пенсійного фонду є власником суми зобов'язань у грошовому виразі, а не дійсних коштів,¹⁵ і набуває право на них після настання відповідної підстави (як правило — досяг-

¹⁴ Положення про порядок визначення чистої вартості активів пенсійного фонду: затв. Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку 11.08.2004 р. № 339 (у редакції рішення від 28.02.2012) № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0096-05#Text>

¹⁵ Кочин В. В. Невідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права с.121 URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/22>

нення пенсійного віку) в порядку та на умовах, передбачених законом про НПЗ¹⁶. Крім того, ст. 66 Закону про НПЗ зазначає, що пенсійні кошти успадковуються згідно з цивільним законодавством України, а «пенсійні кошти, накопичені за час перебування у шлюбі одним з подружжя у пенсійному фонді, є спільним майном подружжя». Однак треба визнати, що норма Закону про право власності учасника НПФ на кошти, що обліковані на його ІПР, носить скоріше популістський характер, маючи на меті підкреслити, що ніхто не має права вилучити ці кошти. На нашу думку, навряд чи законодавець погодиться змінити норму ст. 7 Закону про НПЗ щодо права власності учасника на кошти з метою досягнення «юридичної чистоти». Адаже це «соціально чутливе» питання і подібні зміни можуть бути сприйняті в суспільстві з насторогою (було «право власності», а стало незрозуміло що).

Висновки

У статті порушені лише деякі особливості, що відрізняють недержавні пенсійні фонди від інших видів непідприємницьких товариств, та продемонстровано, як спеціальне законодавство виходить за межі закріплених в ЦКУ підходів до регулювання юридичних осіб в цілому та непідприємницьких товариств зокрема. Цивільно-правовий статус НПФ підлягає подальшому дослідженню не лише з точки зору теорії, але і для визначення шляхів удосконалення законодавства, що регулює недержавні пенсійні фонди, з метою забезпечення максимально ефективного виконання фондами їх важливої місії з соціальної, фінансової та економічної точок зору.

REFERENCES

Legislation

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003 r. №435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]
2. Podatkovyi kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010 r. №2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n12538>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]
3. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia [On Compulsory State Pension Insurance]: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r №1058-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]
4. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On non-state pension provision]: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r №1057-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]
5. Pro instytuty spilnoho investuvannia (paiovi ta korporatyvni investytsiini fondy) [On collective investment institutions (mutual and corporate investment funds)]:

¹⁶ Докладніше про види та умови пенсійних виплат див. ст. 60–61 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення»

- Zakon Ukrainy vid 05.03.2001 r. №2299-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14#Text>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]
6. Polozhennia pro poriadok vyznachennia chystoi vartosti aktyviv pensiinoho fondu: zatv. Rishenniam Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [Regulation on the Procedure for Determining the Net Asset Value of a Pension Fund: approved by the State Commission on Securities and Exchange. Decision of the State Commission on Securities and Stock Market] 11.08.2004 r. №339 (u redaktsii rishennia vid 28.02.2012) №333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0096-05#Text>. (accessed: 15.07.2024) [in Ukrainian]

Bibliography

Authored books

7. Kochyn V. V. (2013). Nepidpriemnytski tovarystva yak yurydychni osoby pryvatnoho prava. Kyiv. [Non-entrepreneurial companies as legal entities of private law.] URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/228>.

Edited books

8. Pravove rehuliuвання nekomertsiiynykh orhanizatsii v Ukraini [Legal regulation of non-profit organizations in Ukraine]: monohrafiia / (2013) Edited by I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian]
9. Spasybo-Fatieieva I. V. Orhanizatsiino-pravovi formy yurydychnykh osib. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : T. 1: Zahalni polozhennia. Osoby [Organizational and legal forms of legal entities. Civil Code of Ukraine: Vol. 1: General provisions. Persons] / (2020) Edited by I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : EKUS [in Ukrainian]

Dissertation

10. Vitka Yu. V. Nederzhavni pensiini fondy: osoblyvosti tsyvilno-pravovoho statusu [Non-governmental pension funds: features of civil law status] Extended abstract of candidate's thesis. Lviv 2008. URL: https://docs.google.com/document/d/1Di9IM8HQ_tjJSyzxR-CdhSre0f7eyG4ZRV41i_H3WVUw/edit. [in Ukrainian].

Article online

11. Kornieiev V. V. Nederzhavni pensiini fondy yak vazhlyva skladova systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia: yikh sutnist ta funktsii. [Non-state pension funds as an important component of the system of non-state pension provision: their essence and functions]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2077> [in Ukrainian]
12. Kuzyk V. Osoblyvosti instytutu chlenstva u nepidpriemnytskykh tovarystvakh [Features of the Institute of Membership in Non-Entrepreneurial Associations.]. DOI:10.35774/app2022.03.107 [in Ukrainian]

Olena Vasylchenko,
Ph.D,
project manager
at 'KINTO' Private JSC

Olena Vasylchenko. Some Features of the Civil-and-legal status of Non-state Pension Funds

Abstract

Non-state pension funds (NPF) are new subjects of civil law relations in Ukraine. They began to be created in 2004 after the Law of Ukraine 'On Non-State Pension Provisions' came into force. The article analyzes the general norms of the Civil Code, which regulate non-entrepreneurial societies, to which NPFs are classified according to the Law, and well as special norms of the Law 'On Non-State Pension Provision' from the point of view of requirements for founders and participants, special legal capacity of the fund, features of getting the status of fund's participant, the procedure of civil legal capacity of the NPF. Particular attention is paid to the special nature of property relations between the fund and its participants, taking into account the public importance of the NPF, which means the accumulation and investment of pension contributions in order to ensure pension payments for participants in future.

Keywords: *non-state pension fund, non-entrepreneurial society, non-profit organization, founder, participant, contributor.*